

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Julius, Augustus. 1881.

4-ik füzet.

KRISZTUS ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

A Krisztusról és a kereszténységről uralkodó két legjelentékenyebb, legérdekesebb és elterjedtebb nézet, mint ellentett végletek, állanak egymással szemben. Az első az egyház nagy orthodoxiája, mely a kereszténységet a legfőbb lény csodálatosan közbelépő művének tartja az emberi nem megszüaditására s azt hirdeti, hogy az az egyedüli igaz vallás, melyen kívül nincs üdvesség, s hogy a Krisztus maga isten és ember, próféta, főpap és király. Próféta, mivel csalhatatlan természetfeletti igazságot tanított. Főpap, mivel az Isten kien-gesztelésére az emberek büneért meghalt. Király, mint maga az Isten, a háromságban második személy, kinek jogában áll feltétlen engedelmességet követelni minden teremtményeitől.

Ez az egyik nézet, melyet *supranaturalismus*-nak nevezünk. A másik meg azoknak a nézete, kik tagadják a Krisztusnak és kereszténységnek természetfeletti jellegét, — mint Németországon Strauss, Franciaországban Renan, Angliában Conway, Amerikában Frothingham. Szerintök a kereszténység, mint minden más vallás természetes fejlemény; né-mely tekintetben jobb azoknál, — egykor jó és hasznos is volt; de ma már túlélte, lejárt a magát. S a helyett, vagy nincs más vallásra szükségünk, hanem tudományra, művészetre és irodalomra, vagy pedig egy szélesebb körű, jobb vallásra, a humanitás vallására. Nevezük e nézetet *naturalismus*-nak.

S a midőn két ily ellenkező és szélső nézetet komoly, értelmes emberek védenek, kik meggyőződésüket hűn követik, s hitöknek az egész világot meg akarják hódítani, kérdehetjük, melyik részen van az igazság?

A régi közmondás azt tartja, hogy az igazság a két szélsőség közt valahol közből van. Higyj valamivel kevesebbet a *supranaturalismus*-nál, és valamivel többet a *naturalismus*-nál s megtalálod az igazságot. De a fél nézetek sohasem kielégítőek. Mindkét szélsőségben van eszme, elv, s épen azért meg-

győződés; a középben meg a gondolat inkább határozatlan, és a szándék gyöngye. Egy jobb bölcselém az emberi szellemről megtanított minket, hogy az igazság nem a középben, hanem mindkét részen van, hogy az egyik szélsőség egy igazságot testesít meg, a másik meg annak ellenkezőjét. Mindkét részen van meggyőződés, de a középben kételkedést és lágymelegséget találunk. Goethe már régen kifejezte e nézetet, eme szavakban: „Ti azt gondoljátok, hogy az igazság a szélsőségek közt van, nem az igazság van ott, hanem a paradoxon.“ De minő igazság rejlik a régi supranaturalismusban, és minő igazságot foglal magában a modern naturalismus? Ha megtaláljuk és elfogadjuk mindkét részről az igazságot, kiegészítik egymás hiányait, egymás hibáit kijavítják, a nem lényegesek elesnek és megmaradnak a lényegesek. Ez az újabb tudomány módszere: megtalálni az igazságot, a mely valamely dologban van, s bizonyos, hogy végre mindeniket maga magával öszhangban lenni találjuk.

Mi tehát a supranaturalismusban az igazság?

Az, hogy a kereszténység nemcsak mélyebb, fenségesebb, szélesebb körű és jobb, mint bármely más vallás, hanem lényegileg is különbözik mindeniktől abban: hogy oly általános és egyetemes igazságot hirdet, mely méltán lehet az emberiség vallása. Van benne erő minden munkára, minden hatásra, a mit csak egy vallástól kívánni lehet, tanítani tud örökévaló igazságokat, az embert Istennel kibékíti és meg tudja menteni a rosztól. Hogy a kereszténység természetfeletti vallás, nem szükség bizonyítanom, sőt a természetfeletti jelzővel sem mondtunk eleget. Mert az Isten, ki a természet felett létezik, folyton működik benne, úgy hogy a természetfelettit minden dologban föltalálhatjuk. Isten, mint Pál apostol tanítja: „mindenek felett, mindenekben és ti bennetek is van.“ S azt mondani, hogy a kereszténység természetfeletti, ezzel nem hogy igen sokat, sőt igen keveset fejezünk ki. S az sem elég, hogyha „a kereszténységet kizárólag (exclusive) nevezük igaz vallásnak,“ hanem tovább menve, azt kell állítanunk, hogy az befogadólag (inclusive) igaz vallás. A mi kizár, kirekeszt, soha sem oly nagy, mint a mi fölvesz, magába befogad. Így a kereszténység mind fölvette a mi más rendszerekben jó volt, Görögország bölcselmét és művészetét, Róma törvényeit, India mysticismusát, a zsidók egy Isten hitét, az egyiptomiak

háromságát, a jó és a rossz közötti harcot, melyet Zoroaster tanított, a kínaiak conservatizmussát és mély tiszteletét az elődök iránt s a skandinávok ragaszkodását a szabadsághoz és előrehaladáshoz. A világ összes prófétái, a mult egész művelődése a csecsemő messiásnak szolgáltak drága adományaikkal, mint a keleti bölcsék. E vallásban csodálatos erő van a hasonításra, melylyel a jót és igazat magába minden oldalról felveszi. Olyan mint a tenger, mely minden folyót magába fogad, és mégis mindig tud befogadni.

Az egyedüli haladó vallás ma a világon a keresztény vallás. A többiek mind kihalóban vannak, egy helyt állnak, vagy visszafelé mennek. De a kereszténységnek ereje van az önfejlődésre. Új formákat vesz fel, új ágakat hajt és minden nap új eget és új földet teremt. A durva harcias középkorban kolostor intézménynyé fejlődött s a béke szigete volt a dühöngő oczeán közepén, a tudomány oasisa a tudatlanság pusztáján. S midőn az egész társadalom csaknem megsemmisülni látszott a barbarismus özönében, megteremtette mint központi erőt a pápaságot, hogy a kereszténységet összetartsa, s a mikor e hatalom tulcsapongó és zsarnok lett, eléidézte a protestáns reformatiot, hogy Európában az egyéni szabadságnak megvédője legyen. S a mikor a tüzes láva e kítőrése szárazságot hagyott maga után, ismét elétört a gondolat ama forrásaiban, melyeket puritanismusnak, presbyterianismusnak, quakerismus, és methodismusnak neveznek, elétört a modern hitnézetek számtalan különféleségeiben.

Azt mondják, hogy a kereszténység a haladás utjában áll, az emberi gondolatot feltartóztatja. Magyarázzák meg hát azt a napnál világosabb tényt, hogy az emberiség haladása tudományban, művészetben, irodalomban együtt jár a kereszténységgel. Ki megy ma tanulni mohamedan egyetemekre? Minő astronomiai felfedezéseket tesznek Khina vizsgáló tornyai-ban? Indiai találta-e fel a gőzöst, a mozdonyt, a fényképirást és a villanyos távirót? Vannak-e Török- és Oroszországnak és Japánnak nagy festői és szobrászai? És a költőket, a történelemírókat, a matematikusokat, szónokokat, regényírókat és bölcselőket a buddhisták közt találjuk-e? Csupán a kereszténységben halad elé az emberiség, a kereszténység az egyedüli haladó vallás. S nekünk jogunk van hinni, hogy az mindinkább a világ világossága lesz.

E csodálatos életerő elve magában a Krisztusban található. A kereszténység nem elvont hitnézet, sem bölceleti rendszer, az egy nagy lélek személyi befolyása. A kereszténység elmondhatja, mit az apostol mondott, „az életet, melyet most élek, az Isten fiában való hit által élem.“ A teremtő az emberiség eléhaladását legkivált az által munkálja, hogy a nagy emberek által új lökéseket ad a mivelődésnek. Minden nagy mivelődési korszakot nagy lelkek alkotnak. Görögország Arisztides és Miltiades, Socrates és Plato, Thukydides és Phidias által lett Görögország. Vegyük ki a nagy embereket az európai történelemből — a hősök és szentek emez ékes társaságát, a próféták, költők és államférfiak nemes sergét, — és az Afrika színvonalára süllyed le. Mi lenne Anglia Shakespere, Spenser, Locke, Newton és Milton, Nagy Alfréd, Cromwell és Hampden nélkül? Mi Amerika, hogyha nem lettek volna a bevándorló ősök, ha nem lett volna Adams Sámuel, Washington és Franklin? Mik lennének más nemzetek is nagy férfiak nélkül?

Mondhatni a történelem nagy férfiai alkotják magát a történelmet. De egy kimagaslik mindenek felett, úgy hogy a mint Horatius mondta Zeusról: „senki sincs hozzá hasonló, senki meg nem közelíti.“ Midőn Khinára gondolunk, Confucius jut eszünkbe. Zoroaster a régi Baktriából három ezer év sötétségén keresztül elévilágol. A szelid Buddha kétezeröttszáz év óta gyakorol jótékony befolyást az egész Kelet-Ázsia felett. Az a miveltség azonban, melynek ők voltak lelkei, enyészőben van, de a hol a Jézus igéje él és működik, mindenütt új étellel önti el ma is a lelkeket. Nyomában szólás és gondolat-szabadság, szabadelvű kormányforma és népnevelés. A kereszténység a szabadsággal rendet, s conservatismussal reformot egyesít, a szomorkodónak vigasztalást, s a szükülködőnek segélyt nyújt. Es mindez csupán a Krisztus életének a befolyása, eredménye.

Amerikában gyorsan emelkednek a városok, némely helyt mintha a földből egy éjszaka nőttek volna ki. Az ily helyeken a népesség többnyire mind jött-mentekből áll; nincsenek templomaik, iskoláik, még lapokat sem találhatni ott, de van korcsma, játékház, durvaság és gyilkolás. S betalál az ilyen helyekre egy-egy methodista vagy baptista pap és hirdeti Isten igéjét, a hol tudja, most egy vendéglőben, majd talán az utcákon. Az Isten nevében körül jár ez erkölcsi szörnyek

közt, keblük elrejtett érzelmeire hivatkozik. És a lelkiismeret felébred, mint egy mély álomból magukhoz jönnek, megváltottatják életüket, addig ismeretlen béke és nyugalom száll szíveikbe. A bölcselők, kik csöndes szobában irnak zavartalanul, hihetik, hogy a kereszténység túlélte magát, és hogy Jézus fényes alakját meghaladta bölcseségük. De a midőn amaz aláztos keresztény hittérítők ezrei az isteni ige és élet hatalma által így rakják le a rend alapját, én úgy hiszem, hogy a Krisztus ma is épen oly közel van az emberekhez, mint volt Pál vagy János apostolhoz.

En valóban Augustinussal, Lutherrel, Fenelonnal, Wesleyvel és Swedenborggal úgy vagyok meggyőződve, hogy a kereszténység magának Jézusnak az élete kifejtve és kiterjesztve a föld felett. Az újabb bírálók azt mondják, hogy mi nem sokat tudhatunk a történeti Krisztusról, az evangéliumokban annyi ellenmondás és nehézség van, azok nem alkotnak összhangzatos egészet. Így beszél az alsóbbrendű bírálat, az analizáló, romboló, tagadó bírálat. De a magasabb, rokonszenves, összetevő, pozitív, alkotó bírálat mind közelebb hozza a történeti Krisztust úgy értelmünkhez, mint szívünkhez. És minél hűségesebben követi őt a világ, annál igazabban tanulja megismerni. Midőn ő felment Istenhez, nem távozott el az embertől. Ő a nagy hatalom ma is az emberiség életében, a nagy mozgató erő az eléhaladásban. Ő ma is „a testté lett ige, mely közöttünk lakozik.“

És ki volt legyen a Krisztus?

Nem fogadhatom el az egyház scholastikus theológiáját, Aquinoi Tamás meghatározásait, sem a Tertulliantól használt kifejezéseket, mert nézetem szerint e formulák elfödik szemünk előtt a Krisztus valódi istenségét. Én a Krisztust sokkal istenibbnek tartom, mint a hogy az egyház meghatározza. Többet látok benne az Istenből, mint a mennyit az egyház technikus theológiájában találhatok. A középkori phrasisok nem kinyilatkoztatják a Krisztust, hanem elrejtik. Ha azokra halgatok, elvesztem a mindeneket szerető Atyát és a leggyöngédebbet minden testvérek között. Azok lelkeket megzavarják és elsötétítik, nem megvilágosítják.

Félretéve tehát mindazokat a theologiai kifejezéseket és úgy vizsgálva ama csodálatos erő hatását, mely Jézustól áradt ki a világra, azt kérdezem, minek tartotta magát ő, és

kivánta tartatni, és mit tanít az új szövetség őt illetőleg. Nézetem szerint bármennyire különbözik is a négy evangélium egymástól részletekben, de szellemben és lényegben megegyeznek. Ha megengedjük is, mit némely bírálók igényelnek, nem lehet kétségünk a felől, hogy az a négy egyszerű, jó lélekkel irt elbeszélés oly eredeti képet rajzol elénk, a milyent ők maguk nem költhettek volna; s annyira összeillő e kép, hogy az maga megett valódi személyről tesz bizonyosságot, és annyira felül áll mindazokon, melyeket a világ valaha látott, hogy e személyiség teljes magyarázat ama fenséges hit eredetét illetőleg, melyet kereszténységnek neveznek.

Először tehát bármi más volt különben Jézus, tökéletes embernek van leírva, a ki minden tekintetben hasonlított testvéreihez. Kisértésnek volt kitéve mint más ember, szenvedett mint közülünk bármelyik, minden embert felebarátjának nevezett, Istenhez imádkozott mint ember, és végre meghalt mint ember. A helyett, hogy az ő istenségével kezdenők, mint némelyek teszik és úgy szállanak le, embervoltával kezdjük és azt nézzük, mily magasra tudott felemelkedni.

Másodszor születésére nézve zsidó volt, hazafi, a ki szeretete országát, népét, fővárosát, tisztelte Mózeszt és a prófétákat, nem azért jövé, hogy azokat eltörölje. De ő teljesen felülállott nemzete előítéletein, bigottságán és szűkkeblűségén; radikális volt a zsidó sabbath, a zsidó templom, szertartás és papságról való nézetében és eljárásában. Az isteni tisztelet, melyet ő tanított, nem zsidó isteni tisztelet volt, hanem az Atyának lélekben és igazságban való imádása. A becsületes publikanusról azt mondta, hogy közelebb van Istenhez, mint a kegyeskedő farizeus. És az utolsó ítéletről való tanításában azt jelentette ki, hogy nem azok, a kik az ő nevében prófétálnak, hanem a kik az igazságosságban és könyörületben gyakorolják magukat, mennek be az Istennek országába. Vallása nem zsidó vallás volt, hanem emberi; és a czim, a melyet legjobban szeretett: az emberfia — az emberek embere — a kiből az emberiség a maga teljességében jelent meg.

Harmadszor ő magát „útnak, életnek és igazságnak“ nevezi. Így szól: „e végre születtem, és azért jöttem a világra, hogy az igazság mellett bizonyosságot tegyek.“ Ő bizonyosságot tett arról, mit az isteni törvényekből észlelt, a mit nemcsak gondolt és hitt, hanem tudott is. Mi azért bizton támaszkod-

hatunk tekintélyére, mert az a belátás és ismeret tekintélye. Ő arról beszél, a mit tud, és arról tesz bizonyosságot, a mit látott. Ő épen úgy látta az ihlettség benső szemeivel a szellemi világ tényeit és törvényeit, a mint mi külső szemeinkkel látjuk a természeti világéit. S ő épen annyira nem tévedhetett az előbbi, mint mi az utóbbi felől. Vannak dolgok, melyeket bizonyosan tudunk. Én tudom, hogy létezem. A tekintély mindig ismerettel jár. Az az ember, a ki valamely dolgot tud, szükségképen vezér lesz szakjában, és mindenek követik mint tekintélyt. Hangjában semmi ingatagság, állítássaiban képzeltetés, beszédében zavar, gondolatait felhő nem homályosítja. És Jézus épen így beszél a szellemi dolgokat illetőleg. Midőn így szól: „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa,“ Istennek egy egyetemes törvényét állítja meg. Midőn azt mondja: „hogy egy hajszál sem eshetik le Atyátok tudta nélkül,“ egy másik törvényt jelent ki. És mert a világ megismeri benne ezt a tökéletes, ezt a tiszta látást, az igazságnak e csalhatatlan belátását, prófétájának fogadja, és lábainál ül, mint az emberiség legnagyobb tanítójának.

Negyedszer, ő azért jött, hogy a bűnösöket Istenhez vezérelje, hogy számukra bűnbocsánatot szerezzen, hogy a kik elesetek, fölemelje, és az emberi szívet derült, áldott boldogsággal árássa el. Ez az ő megváltói, vagy papi műve. Nem sokat gondolok az erről való elméletekkel, mert elégteleneknek tartom. Nem hiszem, hogy a Krisztus, a mint az orthodox tan az első ezer évben tanította, azért halt volna meg, hogy a rosztól megszabadítson, sem pedig, a mint az azután következő ötszáz évben hirdette, hogy halála által az Istennek tartozó adót rótt le; sem pedig, hogy áldozat volt az áldozat szó zsidó értelme szerint. Én mindennél többet hiszek, mélyebb, szélesebb körű, egyetemesebb megváltás az én hitem, mely a Jézus tanításával s Isten végetlen szeretetével inkább összehangzásban van. Én hiszem, hogy a Jézus minden emberek közt először látta tisztán, és először hirdette a maga teljességében az Istennek megkegyelmező, végetlen szeretetét a bűnösök iránt. Ő valóban tanítja, hogy az Isten, midőn magát törvényesen kinyilatkoztatja, folyton különbséget tesz az igaz és hamis, a jó és rosz között, hogy minden ember úgy arat, a mint vet, s úgy fog megjutalmaztatni és bűnhődni ezen, és minden

↓ más világon, a mint jót vagy rosztat cselekedett, munkái szerint fog megítéltetni, s a szerint, hogy mily hűséggel követte a gyakorlatban az isteni elvet: lesz uralkodó öt vagy tíz város felett, vagy pedig fog a külső sötétségre vettetni. Istennek ez örök törvényét Jézus nem törli el, hanem betölti, minden irányban érvényre juttatja. De egyszersmind kijelenti az Istenség másik oldalát is, mely szerint ő nem tesz különbséget gyermekei közt, csupán annyiban, hogy azokra visel gondot legfőképen, a kiknek leginkább szükségük van arra, úgy, hogy az égben nagyobb öröm van egy megtért bűnös, mint kilenczvenkilencz igaz felett, kiknek nincs szükségük megtérésre. A Jézus halála nem szülte e szeretetet, sem nem adta Istennek a hatalmat, hogy a bűnösöknek megbocsásson, de nyilvánlatkoztatta azt. Megmutatta, hogy ez a szeretet, mely a legmagasabbat a legalsóbbal összeköti, a kibékítő hatalom a világegyetemben, ama nagy megváltás, mely által a rosztat a jó teljesen legyőzheti.

A míg a törvény szétválaszt, s a rangnak, hatalomnak és állásnak óriási rendjét állítja meg, a szeretet ezt az egész fenséges istenuralmat isteni vonzerejével egyesíti és áthatja. A törvény az Isten hatalmát tárja fel és jelenti ki a teremtetett világban. A szeretet pedig ezt a végetlen világ egyetemet biztonsággal összetartja és az egészet egygyé teszi.

Ez a kiengesztelés nagy ténye, melyet az Isten kegyelméről való tan mindenütt tanít, s a mely által a bűnösök ezerei Istenhez vezéreltetnek, s ez volt, ez ma, és ez fog lenni a keresztény kijelentés középpontja: a szeretettel egygyé lett törvény. És az isteni szeretetnek eme mindent legyőző, mindenütt jelenlevő hatalmáról való nagy tant, hogy a bűnös megszabadíttassék, s az elhagyott megmentve, és a segélytelen felemelve legyen, semmi sem tanítja oly tisztán és világosan, mint az új szövetség; ott, csak is ott van a teljes kibékülés, a mindenütt egyenlőképen jelenvaló isteni törvénynyel.

És ötödször, hiszem, hogy a Jézus Krisztus az Istennek fia, és isteni lény, mert isteni igazsággal és szeretettel volt megteljesedve, és mindig abban lakozott. Az emberek fiai közül egyedül ő támaszkodott mindig a végetlen isteni szeretetre, s ő ugyanezt a szellemet adta át a világnak, s ő általa mondhatjuk: „Mi Atyánk!” Istensége nem a személyiségnek valamely technikai vagy metaphysikai értelmű istenségében

állott, hanem abban, hogy az Istennel folytonos közlekedésben élt s így az isteni igazságnak és szeretetnek folytonos kinyilatkoztatása lőn. Ő ama homály nélküli tükör, mely a mindenhatónak dicsőségét és szépségét sugározza a világra. S épen mert mi mint egy tükörben látjuk az Isten dicsőségét, változunk át ugyanarra a képre dicsőségről dicsőségre haladva. A Krisztus istensége abban áll, hogy ő a láthatatlan Istennek képe, az emberben kinyilatkoztatott Istennek. Az Isten nyilvánvaló a természetben, nyilvánvaló a gondviselésben, a történelemben, a lélek szemléleteiben. De Jézusban az Isten emberi ajkak által beszél hozzánk, és emberi életet; és így a mi testvérünk által közelebb hoz magához.

Ez röviden az igazság, melyet én a Krisztusról és a kereszténységről való supranaturalistikus nézetben találok, elejtve a lényegteleneket, és megtartva a lényegeseket.

Vegyük most az ellenkező nézetet, a másik szélső gondolatirányt, mely az orthodoxia egész rendszerét s azzal a kereszténységet is elveti és nem hisz Jézus fönséges személyiségében.

Mit mondhatunk erről?

Nem elég azt mondani, mit némelyek szoktak, hogy minden ily kétkedés és tagadás hitetlen, rosz szívből ered. Nem egy hitetlen embert láttam és ismerek, és tudom, hogy közülök sokan a legeggyenesebb, a legtisztább lelkiismeretű emberek, kik bármely keresztény egyháznak büszkeségei lehetnének. Mi okozza, hogy az ilyenek idegenek lesznek a Krisztus iránt? Én úgy gondolom, hogy ők a kereszténységet elvetik, gyakran magának az egyháznak tévedéséből származik, hogy a nem lényegeseket lényegeseknek veszi, és részévé teszi a kereszténységnek ama tanokat, melyek tulajdonképen nem tartoznak hozzá. Például, ők ellent mondanak a supranaturalis musnak, de mily supranaturalis musnak? Az olyannak, a mely a dolgok rendjének megzavarása, a mely szerint a mindenható a világ rendjébe nyult, hogy meggyógyítsa a rosztat. A supranaturalis musnak e nemét tanította a theologia, de hol tanítja azt a Krisztus és az apostolok? Szerintök a kereszténység nem időleges eszköz, nem után-gondolat, hanem már kezdetben az Istennel volt, Abrahám előtt létezett, a világ alapjának megvettetése előtt. Az új szövetség supranaturalis musa ama végtelen teremtőről beszél, a ki felülállva a természetben, állan-

dóan lehelli abba életét, „a kitől, a ki által, és a kiben mindennek vannak.“ Krisztus és kereszténysége betöltése volt annak, mi azelőtt történt, az idő teljességében érkezett, utját a mult összes történelme készítette elő, jövőtelét a mult összes prófétiája jelezte, és helyét a lét szinpadán az egyetemes törvény nyelv összhangban foglalta el. És ezzel az igazi supranaturalismussal az igazi naturalismusnak harca nem lehet.

És ismét a naturalismus ellenvetést tesz az új szövetség csodáival szembe, de csak azokkal a csodákkal szembe, melyek a természet törvényei megsértésének, vagy pedig az igazság melletti bizonyítékoknak tekintetnek. De e meghatározások a theologia meghatározásai, nem az új szövetség tanítása. A Jézus csodái seholsem mondatnak ott a törvény megsértéseinek, hanem csodálatos cselekedeteknek, melyek csodálatos szellemi hatalomról bizonyítanak. „Azok“ — mint egy író igen jól fejezte ki — „egyes példái ama törvényeknek, melyek határtalanok, mint maga a világegyetem“. S távol attól, hogy a Jézus csodákat igazságai bizonyítékaiul tett volna, mert ép maga pirongatja azokat, kik ily bizonyítékot kérnek: „E gonosz nemzetség jelt kíván, de nem adatik neki semmi jel.“ A gazdag emberről és Lázárról való hasonlatában is azt tanítja, hogy a ki az igazságról csuda nélkül nem tud meggyőződni, a csoda meggyőzni nem fogja. A gazdag ember társaiért beszélve, így szól: „Ha a halottak közül valamely ő hozzájuk menend, megtérnek.“ Ábrahám pedig monda neki: „Ha Mózeset és a prófétákat nem hallgatják: annak sem hisznek, ha valamely a halottak közül föltámasztatnék is.“ Hogy egy oly rendkívüli tehetségekkel megáldott lény, mint Jézus, csodálatos dolgokat cselekedhetett, azt a naturalismus észszerűsége sem tagadhatja. De a naturalismusnak igaza van ama nézet fentartásában, hogy a természet Istene saját törvényeit meg nem sérti.

És ismét a naturalismus kifogást tesz a Krisztus istenségének bármely olyan felfogása ellen, mely azt physikailag s nem erkölcsileg értelmezi. A Krisztus istensége nem abban áll, hogy ő az Istennek a physikai világegyetemben való mindenhatóságát és mindenütt jelenvalóságát jelentette ki, mert ez nem is volt az ő küldetése. Ő isteni volt azáltal, hogy az Isten szellemi törvényeit nyilatkoztatta ki, s az isteni szertet és igazság közvetítője lett. Az erkölcsi törvényt Mózes

adta, a physikai törvényt adja a tudomány, de a kegyelem és igazság a Jézus Krisztus által jött.

Selejtes naturalismus és szűk látkörű theologia harcban állhatnak egymással, de a valódi tudomány és széles látkörű kereszténység egymásnak segédkezet nyújtanak. Mikor azt a nézetet tartották, hogy a föld a világegyetem központja, és az összes csillagok mindennap a körül forognak, az ember is gyöngeségével, tudatlanságával, erőtelen aspiratiójával és hitével a teremtett világ központitárgyává tétetett. De mennyivel fenségesebb eszme, melyet ma vallunk a legfőbb okról, ki az újabb tudomány által kijelentett végetlen téreket és örökkévalóságokat uralja! Mennyire tisztult és emelkedett a theologia az igazságnak minden újabb eléhaladása által. Az emberi szellemnek mindez a haladása Krisztust csak nagyobb-nak, és a kereszténységet nemesebbnek tünteti fel. Egy magasabb keresztény tan fog jöni, mert a szellem arra van hivatva, hogy a világot igazságról igazságra vezérelje, egy egyetemesebb, haladó keresztény hit fog előállani, hogy az emberiséget fölemelje. Mi a jövő nagy keresztény templomának csak küszöbén állunk. A Krisztust kell fölemelni, hogy minden emberek ő hozzá jöjjenek. Hogyha a kereszténység valaha elhal, ez csak akkor fog történni, mikor elvégezte a rábizott munkát, mint a Jézus. Csak „a midőn mindenk az ő lábai alá vettetnek, fog a fiu alávetetni annak, a ki mindeneket vetett az ő lábai alá, hogy az Isten legyen mindenekben minden.“

A mit az Isten megkötött, azt ember föl nem oldhatja. Az Isten összekötötte az észet és a vallást, a felelősséget és szabadságot, a hitet és jó cselekedeteket, a tudományos eléhaladást és szellemi növekedést, az Isten és az ember szeretetet. Jézus, a ki mind istenfia, mind emberfia, természetes vezetője az emberi nemnek. A legfenségesebb magaslaton, melyre csak emberi ész juthat, megtaláljuk őt. Az emberi bűn és bánat legsóbb mélységeiben is oldalunk mellett van e legnagyobb barát. S a midőn szemeink előtt minden földi kilátás bezárul, ez isteni testvér akkor is közel van hozzánk, hogy fentartson és megörvendeztessen a halhatatlanság reményével. A mint a világ a mivelődés nagy országutján elé halad, a Krisztus nem lesz kevésbé emberi, vagy kevésbé isteni, hanem mind emberibb, mind istenibb.

Sokszor az új szövetséget olvasva, az író ihlettségének

bizonyítékát nemcsak nagyszerűségében találom, hanem gondolata finom árnyalataiban is. Erre egyik kiváló példa Pál apostol tanácsa a kicsinyeskedő, némileg szűk látkörű korinthusi keresztényekhez, kik nem akartak húst venni a piacon, míg meg nem bizonyosodtak a felől, hogy a hús nem az Aphrodite vagy Zeus oltáráról került, mint áldozati maradék. A korinthusi keresztények közül némelyek félték még érinteni is a pogányok oltáraitól megmaradt húst, miért a szabadabb elvűek kinevették és gunyolták. Erre nézve mondotta Pál apostol: „A ki mindent megeszik, meg ne utálja azt, a ki nem eszik meg mindent; és a ki nem eszik meg mindent, ne kárhoztassa azt, a ki mindent megeszik.“ Az apostol éles látása épen azokat a szavakat választá, melyek minden időben kifejezik amaz érzelmeket, melyekkel az orthodox és liberalis keresztények egymást nézni szokták. A szűk látkörű kárhoztatja a széles látkörűt; a széles látkörű megveti a szűk látkörűt. Az a ki magát eléhaladott gondolkozónak tekint, megvetéssel néz le a szerinte ostoba conservatismusra. A betű szolgálja pedig hitetlennek és eretneknek kiáltja, kit szabad szellem vezérel.

Ne kárhoztassuk, s ne vessük meg egymást, hanem nyissuk meg szívünket minden világosságnak, minden szeretetnek, melyet Isten küld hozzánk, tudván, hogy mi mindnyájan az Isten örökkévaló igazságának ítélőszéke előtt fogunk megjelenni. És ott kevés okunk lesz büszkélkedni akár orthodox nézeteinkkel, akár észszerű kereszténységünkkel, sőt hálások fogunk lenni, ha Isten arra segített, hogy lehattünk valamik, és az ő ügyének szolgálhattunk.

CLARKE FR. JAKAB után PÉTERFI DÉNES.
